

סוגיה יד: ארבע הפרשות (1): יסוד החיוב

רקע

כדי לסמוך את דיני קריאת התורה שבפרק שלישי לדיני קריאת התורה שבסוף פרק רביעי נדלג לסוף הפרק, לאחר שנסיים את הלכות קריאת התורה נחזור להלכות בית כנסת שבתחילת הפרק.
פרק שלישי עוסק בדיני הקריאה ופרק רביעי עוסק בסדר הקריאה של המועדים. משנתנו עוסקת בארבע הפרשות.

מקורות

- א. כט.ל. "מתני' ר"ח אדר שחל להיות בשבת... עצמה קורין אותה וכופלין אותה"
- ב. תוס' ד"ה לכל
- ג. רי"ף ט:י. באלפס, "מתני' ר"ח אדר... בכי תשא עצמה קורין אותה וכופלין אותה"
- ד. רמב"ם הל' תפילה פי"ג הל' כ
- ה. רמב"ם הל' מלכים פ"ה ה"ה
- ו. רמב"ן דברים כה, יז
- ז. ספר החינוך מצוה תרג
- ח. תוס' יז: ד"ה כל
- ט. תוס' רא"ש ברכות יג. ד"ה כל התורה
- י. רא"ש ברכות פ"ז סי' כ, "תנו רבנן מעשה ברבי אליעזר... דבכל ענין איירי"
- יא. תרומת הדשן סי' קח

רמב"ן דברים פרק כה פסוק יז

זכור את אשר עשה לך עמלק - כבר הזכרתי (לעיל כד ט) המדרש שדרשו בו בספרא (בחקותי פרשה א ג), יכול בלבך, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיו. וכן בספרי (תצא קסו), זכור את אשר עשה לך עמלק, בפה. לא תשכח, בלב. ולא ידעתי מה היא הזכירה הזו בפה, אם לאמר שנקרא פרשת עמלק בציבור, ונמצינו למדין מן התורה בשניה זכור (מגילה כט א), ויהיה סמך למקרא מגלה מן התורה.
והנכון בעיני שהוא לומר שלא תשכח מה שעשה לנו עמלק עד שנמחה את שמו מתחת השמים, ונספר זה לבנינו ולדורותינו לומר להם כך עשה לנו הרשע, ולכך נצטוונו למחות את שמו. וכן במעשה מרים נצטוונו להודיעו לבנינו ולספר בו לדורות, ואע"פ שהיה ראוי גם להסתירו שלא לדבר בגנותן של צדיקים, אבל צוה הכתוב להודיעו ולגלותו כדי שתהא אוהרת לשון הרע שומה בפיהם, מפני שהוא חטא גדול וגורם רעות רבות ובני אדם נכשלים בו תמיד, כמו שאמרו (ב"ב קסה א) והכל באבק לשון הרע.

ספר החינוך מצוה תרג

מצוה לזכור מה שעשה עמלק לישראל בצאתם ממצרים.

שנצטוונו לזכור מה שעשה עמלק לישראל שהתחיל להתגרות במצאתם ממצרים בטרם נשא גוי וממלכה ידו עליהם, וכענין שכתוב [במדבר כ"ד, כ'] ראשית גוים עמלק, ותרגומו, ריש קרביא דישראל הוה עמלק, שהכל היו יראים מהם בשמעם היד הגדולה אשר עשה להם ה' במצרים, והעמלקים ברוע לבבם ובמזגם הרע לא שתו לבם לכל זה ויתגרו במ, והעבירו מתוך כך יראתם הגדולה מלב שאר האומות, וכענין שמשלו בזה משל רבותינו זכרונם לברכה [תנחומא כאן] ליורה רותחת שאין כל בריה יכולה לירד לתוכה, ובא אחד וקפץ וירד לתוכה, אף על פי שנכוה הקר אותה לאחרים. ועל זכירת ענינם זה נאמר [דברים כ"ה, י"ז], זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים.

משרשי המצוה, לתת אל לבנו שכל המיצר לישראל שנאוי לפני השם ברוך הוא, וכי לפי רעתו וערמת רוב נזקו תהיה מפלתו ורעתו כמו שאתה מוצא בעמלק כי מפני שעשה רעה גדולה לישראל שהתחיל הוא להזיקם ציונו ברוך הוא לאבד זכרם מני ארץ ולשרש אחריו עד כלה.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שחיוב זכירה זו היא בלב ובפה, וכן הוא בספרי, זכור את אשר עשה וגו', יכול בלבבך, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיו, עד כאן בספרי, כדי שלא ישכח הדבר, פן תחלש איבתו ותחסר מהלבבות באורך הזמנים.

ואל הזכירה הזאת בלב ובפה לא ידענו בה זמן קבוע בשנה או ביום כמו שנצטוונו בזכירת יציאת מצרים בכל יום ובכל לילה, והטעם כי בזכירה ההיא עיקר הדת, וכמו שהרחבנו הדבור על זה בהרבה מקומות בספרי, אבל טעם זכירת מה שעשה עמלק אינו רק שלא תשכח שנאתו מלבנו, ודי לנו בזה לזכור הענין פעם אחת בשנה או שתי שנים ושלש. והנה בכל מקומות ישראל קוראים ספר התורה בשנה אחת או בשתיים או שלש לכל הפחות והנה הם יוצאים בכך מצוה זו. ואולי נאמר כי מנהגן של ישראל בפרשת זכור לקרותה בשבת מיוחד בכל שנה תורה היא ומפני מצוה זו היא שקבעו כן, והוא השבת שלפני פורים לעולם, ודין יהיה לקרותה ביום פורים לפי שהוא מענינו של יום כי המן הרשע היה מזרעו, אבל להודיע שקודם נס זה נצטוונו בזכירה זו קבעו הפרשה קודם לפורים, אבל סמכוה לפורים על דרך מה שיאמרו זכרונם לברכה במקומות סמכו ענין לו.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים כי להם לעשות המלחמה ונקמת האויב, לא לנשים. ועובר על זה ולא זכר בלבו וקרא בפיו מעולם מה שעשה עמלק לישראל ביטל עשה זה, וגם עבר על לאו הבא על זה שהוא לא תשכח, כמו שנכתוב בסוף הלאוין שבסדר זה [מצוה תר"ה] בעזרת השם.

תוס' רא"ש ברכות יג. ד"ה כל

כל התורה כולה בשון נאמרה. פרש"י בפרק ב דמגילה לקרותה בספר תורה, וקשה דלא אשכחן שתהא קריאת התורה מן התורה, מיהו אפשר שיש קריאה שהיא מן התורה כגון פרשת זכור ופרשת פרה אדומה וכיוצא בהם...

רא"ש מסכת ברכות פרק ז סימן כ

תנו רבנן מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה והיכי עביד הכי והאמר רב יהודה כל המשחרר עבדו עובר בעשה שנאמר לעולם בהם

תעבודו מצוה דרבים שאני דאלים עשה דרבים דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל דהיינו עשה דמקדשין את השם בעשרה ברבים ואפילו הוי מלתא דרבנן כגון לשמוע קדושה וברכו שלא מצינו לו עיקר מן התורה אפ"ה דחי עשה דיחיד דלא מסתבר לי דמיירי בעשרה דאורייתא כגון לקרות פרשת זכור שהוא מן התורה דמשמע דבכל ענין איירי.

תרומת הדשן סימן קח

שאלה: בני היישובים שאין להם מנין בעיר, ורצונם ללכת אל הקהילות הסמוכות להם לימי הפורים, כדי לשמוע מקרא מגילה בציבור. צריכין ליהזר שיקדימם /שמא צ"ל: שיקדימו/ ביאתם גם לשבת פרשת זכור שהוא סמוך לפורים או לאו?
תשובה: יראה דאדרבה צריך טפי שישמע קריאת פרשת זכור בציבור ממקרא מגילה. אע"ג דמקרא מגילה עדיפא וכל מצות נידחית /נידחות/ מפניה, מ"מ לדעת רוב הפוסקים נקראת היא ביחיד, אבל קריאת פרשת זכור כתב האשירי פ' שלשה שאכלו, דעשה דאורייתא הוא לקרותן בעשרה, ודוחה ל"ת דלעולם בהם תעבודו. להכי שיחרר רבי אליעזר עבדו, כדי להשלימו לעשרה. ע"ש פ' שלשה שאכלו באשירי, ובתוס' שנ"ץ שכתבו דאין שום קריאה מדאורייתא רק פרשת זכור. ובתוס' הקצרות מברכות פרק שני פירש, דפרשת זכור ופרשת פרה אדומה חייבים לקרותן מן התורה. וכן בסמ"ק חלק למצות עשה זכור אשר עשה, וזה שאנו קורין פרשת זכור קודם פורים. וא"כ צריך ליהזר יותר שישמע קריאת פרשת זכור בעשרה ממקרא מגילה בזמנה, אלא שהעולם לא זהיר בהכי.

הסבר הסוגיה

"ראש חדש אדר שחל להיות בשבת קורין בפרשת שקלים חל להיות בתוך השבת מקדימין לשעבר ומפסיקין לשבת אחרת בשניה זכור בשלישית פרה אדומה ברביעית החדש הזה לכם".
[משנה כט.]

חכמים תיקנו לקרוא בחודש אדר את ארבע הפרשות: שקלים, זכור, פרה והחודש. בפשטות נראה שאין קשר בין ארבע הפרשות וניתן לחלק אותן לשתי חטיבות ואולי אף לשלוש. פרשת זכור קשורה למצוה מהתורה ל"זכור את אשר עשה לך עמלק", ושאר הפרשות מדרבנן, והן מהוות זכר למצוות הנוהגות בזמן בית המקדש בלבד. ניתן לחלק את שלוש הפרשות הנותרות לשתיים: שקלים – זכר לקרבנות ציבור, פרה והחודש – זכר להקרבת קרבן פסח. חלוקת ארבע הפרשות לשלש תואמת את המציאות שפרשת פרה ופרשת החודש תמיד סמוכות זו לזו, ובין פרשת שקלים לפרשת זכור ובין פרשת זכור לפרשת פרה יש לפעמים הפסקה.

על הפסוקים [דברים כה, יז-יט] "זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים... לא תשכח" – דורש הספרי: "זכור בפה, אל תשכח בלב". הרמב"ן [דברים כה, יז] מתלבט בפירוש החיוב לזכור בפה, והוא מעלה אפשרות ש"נקרא פרשת עמלק בציבור, ונמצינו למדין מן התורה בשניה זכור". קריאת פרשת זכור היא חיוב מהתורה, לקיום מצות זכירת מעשה עמלק. לדעה זו שחיוב קריאת פרשת זכור מהתורה מצטרפים גם התוס' [יז: ד"ה כל],

הכותב בפירוש ש"קריאת התורה אינה מן התורה לבד מפרשת זכור דהוי דאורייתא", והרא"ש [ברכות פ"ז ס' כ] הסובר שקריאת פרשת זכור בציבור מהתורה.

בדברי תוס' יש חידוש כפול, ובדברי הרא"ש חידוש משולש. ניתן לפרש "בפה", שאדם חייב להוציא את המילים מפיו, ולומר: אני זוכר את אשר עשה לנו עמלק. תוס' מחדש שפירוש זכירה בפה, זו קריאה של פרשה מהתורה, ואת הפרשה הזו צריכים לקרוא מתוך ספר תורה. הרא"ש מחדש שהקריאה צריכה להיות בציבור, כיוון שהזכירה אינה זכירה פרטית, אלא זכירה של עם ישראל כולו [דברי הרא"ש מוכיחים את ההבנה שנאמרה לעיל, שעשרה מהוים מדגם מייצג של עם ישראל].

החינוך [מצוה קח] סובר שאין חיוב מהתורה לזכור את אשר עשה עמלק בכל שנה ושנה: "ועובר על זה ולא זכר בלבו וקרא בפיו מעולם מה שעשה עמלק לישראל ביטל עשה זה". רק אדם שלא קרא בפיו מעולם ביטל מצוה זו, אבל יש חיוב לקרוא "אחת בשנה או שתי שנים ושלוש" ומקיימים מצוה זו בקריאה הרגילה שקוראים בתורה.

הרמב"ן דוחה את האפשרות שהוא העלה, והוא מפרש: "והנכון בעיני שהוא לומר שלא תשכח מה שעשה לנו עמלק עד שנמחה את שמו מתחת השמים, ונספר זה לבנינו ולדורותינו לומר להם כך עשה לנו הרשע" – חיוב זכירה בפה, אינו קריאה מתוך ספר, אלא חיוב לספר לדורות הבאים. לפי פירוש זה אין חיוב מהתורה לקרוא פרשת זכור. גם מהרמב"ם משמע שאין חיוב מהתורה לקרוא פרשת זכור. הרמב"ם [הל' מלכים ומלחמותיהם פ"ה ה"ה] פוסק: "מצות עשה לזכור תמיד מעשיו הרעים ואריבתו, כדי לעורר איבתו, שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק, מפי השמועה למדו זכור בפה לא תשכח בלב, שאסור לשכוח איבתו ושנאתו". משמע מלשון הרמב"ם שאין חיוב לקרוא פרשת עמלק מתוך ספר, אלא רק להוציא בפיו את המעשים הרעים שעמלק עשה לעם ישראל.

שיטת הרמב"ם והרמב"ן שקריאת פרשת זכור אינה מהתורה מעלה מחדש את ההבנה שארבע הפרשות קשורות זו בזו, ועיקרן פרשות קשורות למאורעות הזמן מחד גיסא ולגאולת ישראל מאידך גיסא. חכמים סמכו גאולת פורים לגאולת מצרים, ותיקנו ארבע פרשות העוסקות בגאולת ישראל, בעם הנמצא בארצו מקריב קרבנות [שקלים], נטהר מטומאתו, מקריב קרבן פסח ונלחם מלחמות ה' בזרעו של עמלק.

ניתן להוכיח שארבע הפרשות קשורות זו בזו מדברי הריטב"א. הגמ' [ו:] אומרת שאדר ראשון ואדר שני שווים לענין סדר פרשיות ואם קרא את ארבע הפרשות באדר ראשון אינו חוזר וקורא באדר שני. הריטב"א [ד"ה אין בין אדר א'] מביא דעה שדין הגמ' מתייחס לפרשות שקלים וזכור בלבד שקשורות לפורים, אבל פרשות פרה והחדש קשורות לחודש ניסן, וחוזרים וקוראים אותן באדר שני. הריטב"א דוחה דעה זו ולדעתו "בחד ירחא תקנום כולהו" ואי אפשר לפצל ביניהן. לפי הדעה המובאת בריטב"א, ארבע הפרשות מורכבות משתי יחידות שונות, ולדעת הריטב"א ארבע הפרשות יחידה אחת.

סיכום

חכמים תיקנו לקרוא פרשות שקלים, זכור, פרה והחדש בשבתות של חודש אדר. קריאת פרשת שקלים ופרשת החודש מדרבנן. בפרשת זכור נחלקו הראשונים, תוס' ורא"ש סוברים שקריאתה מהתורה, והרמב"ם והרמב"ן סוברים שקריאתה מדרבנן. תוס' רא"ש נברכות יג. ד"ה כלן מחדש שגם פרשת פרה מהתורה. שיטה זו צריכה תלמוד, שהמקור לחיוב אינו ברור.

הריטב"א סובר שכל ארבע הפרשות יחידה אחת ואין להפריד ביניהן. יש ראשונים הסוברים שארבע הפרשות מורכבות משתי יחידות, אחת קשורה לפורים והשניה קשורה לפסח.